

Єлизавета Євграфова

докторка юридичних наук
(Київ, Україна)
yv.elisa@gmail.com

Євген Тептюк

кандидат юридичних наук,
голова Черкаського районного суду Черкаської області
(Черкаси, Україна)
teptuik@ukr.net

УДК 342(477)(082)

СУДОВИМ РЕФОРМАМ В УКРАЇНІ – НАУКОВО-ДОКТРИНАЛЬНУ ОСНОВУ

АНОТАЦІЯ. Метою статті є визначення доктринальних орієнтирів для комплексної судової реформи як складової процесу втілення в життя принципу конституційної законності.

Стаття присвячена дослідженню актуальних питань забезпечення ефективності судової системи, незалежності судової влади та необхідності формування науково обґрунтованої, вільної від суб'єктивних уподобань концепції розвитку судової системи.

У статті стверджується, що внаслідок так званих “судових реформ” в останнє десятиліття національна судова влада виявилася розбалансованою, спотворено функцію правосуддя.

Наголошено, що захист права у правовій державі, якої прагне Україна, має розпочинатися на конституційному рівні – із захисту самої Конституції та втілення в життя принципу конституційної законності.

Як головне завдання судової реформи в доктрині визначається максимальне зменшення адміністративно-бюрократичного впливу на судову владу та істотне посилення підконтрольності судової системи установчій і контрольній владі народу та його представницьким органам.

Серед важливих чинників забезпечення ефективності судової системи у статті визначаються легітимне й повноцінне представництво громадянського суспільства

та його інститутів у процесі судочинства, зокрема народних засідателів і присяжних, а також унормування праці судді та оплати цієї праці, яка б стимулювала зростання професійної кваліфікації суддів. Відстоюється необхідність спрощення судової системи, а також відзначено потребу відновити систему військового правосуддя.

Обґрунтовується необхідність розроблення на єдиних концептуальних основах комплексного реформування правоохоронної системи та послідовна реалізація низки реформ за окремими напрямками (реформа слідства, реформа конституційної юстиції, реформа судів загальної юрисдикції, реформа прокуратури тощо), синхронізуючи їх із проведенням інших видів судової (правоохоронної) реформи, з одночасним узгодженням із парламентською, адміністративними та муніципальними реформами. Зроблено висновок, що тільки системний комплексний підхід до реформи судової влади в Україні можна вважати насправді науково обґрунтованим, і саме на такий підхід повинна орієнтувати законодавця юридична доктрина України.

Ключові слова: судова влада; судова реформа; правоохоронна система; судова система; конституційна законність; конституційна юстиція.

У 2010 р. на Всеукраїнському форумі вчених-правознавців “Як ефективніше облаштувати владу в Україні” наголошувалося, що спроби реформування судової влади й судочинства були недостатньо продуманими та послідовними, що свідчить про відсутність науково обґрунтованого розуміння розвитку правосуддя в Україні¹.

За часи незалежності в Україні було здійснено кілька помітних спроб реформування правосуддя (у 2001–2002, 2010 та 2016 рр.) і проголошено декілька стратегій розвитку судової системи. Проте жодна з цих спроб реформування доведена до кінця не була, переривалася наступною спробою, а стратегії розвитку судової системи не містили концептуальних засад її реформування. Зокрема, якщо говорити про якість стратегій розвитку судової системи, проголошених у 2015 р. та у 2020 р., вони не йдуть у жодне порівняння зі схваленою Верховною Радою України у 1992 р. концепцією судово-правової реформи. Остання також була недосконалою, однак це був документ, із якого професійне співтовариство могло дізнатися про певні етапи проведення реформи, що саме відбуватиметься на кожному її етапі, яка кінцева мета нововведень.

Варто відзначити, що вітчизняна наука також не уникала проблематики реформування судової влади. Цій темі присвячено значну кількість статей, монографій і дисертацій. Запропоновано декілька різних визначень поняття “судова реформа”. Переважно науковці визначають судову реформу як реформу, яка спрямована на створення та розвиток судової влади як незалежної, самостійної гілки влади у системі поділу державної влади. На нашу думку, таке визначення має бути конкретизоване та включати в себе перетворення усіх складових судової влади –

¹ Д. Притика, ‘Створення науково обґрунтованої системи правосуддя’ в Святоцький О. (відп. ред.), *Влада в Україні: шляхи до ефективності* (Ін Юре 2010) 495–514.

судоустрою, статусу суддів і судочинства. Водночас постає закономірне запитання про напрями й характер цих перетворень, про *доктринальні орієнтири* для судових реформ.

На відміну від законодавчої та виконавчої влади, які здійснюють свої повноваження самостійно, однак у взаємозв'язку та взаємодії, характерною особливістю конституційного статусу судової влади є не лише самостійність, а й незалежність при здійсненні правосуддя, зокрема і від законодавчої та виконавчої влади. Адже саме така незалежність є умовою неупередженості й безсторонності суду під час розгляду ним справ, ухвалення вмотивованих, законних і справедливих рішень. Нагадаємо латинський вислів: *“Statut reipublicae maxime iudicatis rebus continetur”* (“Стійкість держави найкраще підтримується тим, що вирішено судами”).

Немає сумніву, що незалежність судової влади виявляється першим і найважливішим чинником, адже саме вона забезпечує у кінцевому підсумку баланс стримувань і противаг, необхідний для верховенства права і здійснення ефективного управління й гарантування прав людини. Не існує держав, де права громадян не порушуються. Тому завдання законодавця полягає в тому, щоб створювати дієві механізми відновлення порушених прав. І коли говорять про реформування судової системи, потрібно мати на увазі, що всі рішення та дії, прийняті в цьому напрямі, мають слугувати головної меті – створенню належних механізмів відновлення порушених прав: держава стає дійсно правовою тільки тоді, коли такі механізми є і коли вони ефективно працюють.

Тобто основними ознаками дієвої судової системи, на нашу думку, є її незалежність та ефективність. Для того щоб судова система відповідала вказаним критеріям, потрібно спочатку визначитися, якою саме вона повинна бути. Тож усі учасники політичного процесу в країні мають домовитися про формування науково обґрунтованої, вільної від суб'єктивних уподобань концепції розвитку. На жаль, саме цього бракує передусім реформаційним спробам щодо формування судової влади в Україні.

У поточному році минає п'ята річниця вилучення з тексту Конституції України чіткого визначення судової системи нашої країни. Основний Закон, на відміну від його первинної редакції, не дає громадянам можливості знати, які саме судові органи забезпечують реалізацію їх права на судовий захист. Ця невизначеність на конституційному рівні створила умови для змін у сфері судоустрою, які спричинили істотне ускладнення доступу до правосуддя та ще більше погіршили стан судового захисту прав і свобод людини в Україні.

Про такі негативні перспективи ще у 2016 р. йшлося в окремій думці судді Конституційного Суду України (далі – КСУ) у справі про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до

Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України².

Попри наміри суб'єкта законодавчої ініціативи, який у пояснювальній записці до проекту майбутнього Закону України “Про зміни до Конституції України (щодо правосуддя)”³ зазначав лише про прагнення змінити назву суду з “Верховний Суд України” на “Верховний Суд” і створити юридичні можливості переходу до триланкової судової системи, Законом України “Про судоустрій і статус суддів” (далі – Закон № 1402-VIII)⁴ передбачили ліквідацію існуючих вищих судів. У зв'язку з цим варто відзначити, що цей Закон прийнято до внесення змін у розділ “Правосуддя” в Конституції України. Отже, на момент ухвалення Верховною Радою України рішення про ліквідацію вищих спеціалізованих судів ст. 125 Конституції України була чинна у редакції, яка визначала їх правовий статус як вищих судів, що здійснюють повноваження касаційної інстанції. Внаслідок такого “реформування” у листопаді 2017 р. у судовій системі утворилися фактично два верховних суди. Закономірним наслідком цієї “реформи” стало ухвалення КСУ рішення, яким *визнано неконституційними* положення Закону № 1402-VIII, які стосуються ліквідації Верховного Суду України⁵.

Проте залишається фактом, що в Україні існують два Верховних Суду, а виконувати рішення КСУ ніхто не поспішає.

Водночас щодо питання якості конституційного судочинства не можна не звернути увагу на відсутність у зазначеному вище рішенні КСУ відповіді на питання, що стосувалося *вищих спеціалізованих судів*, попри те, що у конституційному поданні Верховного Суду України порушувалося питання й щодо їх існування. Ухилившись не тільки від мотивування, а й від вирішення по суті поставленого питання, яке має неабияке значення у межах судової реформи 2016 р., КСУ фактично закріпив у правовій системі закон неправового змісту, яким порушено основні гарантії незалежності судової влади, оскільки практика реалізації його положень призвела до втрати злагодженості у правовому регулюванні статусу суд-

² Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М. І. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності доопрацьованого законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na02d710-16#Text>> (дата звернення: 15.02.2021).

³ Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” <<http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=57209&pf35401=373303>> (дата звернення: 15.02.2021).

⁴ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>> (дата звернення: 15.02.2021).

⁵ Рішення Конституційного Суду України від 18 лютого 2020 року № 2-р/2020 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень пунктів 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 25 розділу XII “Прикінцеві та перехідні положення” Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-20#n2>> (дата звернення: 15.02.2021).

дів. Це рішення дискредитувало не тільки принцип верховенства права, а й верховенства закону, породжуючи у суспільстві скептичне ставлення до закону взагалі.

Всупереч багатьом рекомендаціям Європейської комісії “За демократію через право” (Венеційська комісія) дотримуватися європейських стандартів незалежності судової влади при її реформуванні, кількість прорахунків кожної наступної судової реформи стійко перевершує “досягнення” попередньої. Однак інформаційна політика держави тримає курс на руйнацію судової системи, а це вже суттєво зачіпає більш загальну проблему – захист права від будь-яких посягань на нього. До цього ще на початку ХХ ст. закликав Б. Кістяківський у своїй статті “На захист права”⁶. Цей заклик зараз як ніколи стає актуальним для нашої держави.

Захист права у правовій державі, якої прагне Україна, має починатися на *конституційному рівні* з захисту самої Конституції та втілення в життя *принципу конституційної законності*, який є практичним виразом принципу *верховенства права*, закріпленого у ст. 8 Конституції України⁷.

Однак реалії конституційного процесу свідчать про наявність “прихованих поміж рядків” Основного Закону України положень, що дають змогу КСУ відновлювати попередню редакцію Конституції, навіть не ухвалюючи процесуально рішення з такого питання (мається на увазі резолютивна частина рішення суду), а парламенту надавати чинності неконституційним законам *звичайною постановою* та змінювати Конституцію ординарним законом, підміняючи собою установчу владу, яка належить, згідно зі ст. 5 Конституції, виключно Українському народові.

Якщо подібні псевдоконституційні процеси відбувалися неодноразово, тобто існує певна систематичність, спроби їх повторення в тій чи іншій формі будуть неминучими, доки не будуть запроваджені належні юридичні механізми охорони Конституції, що виключатимуть можливість внесення змін до неї у непередбачений спосіб, під тиском певних політичних чинників.

Водночас запровадження вказаних механізмів потребує одночасного системного вирішення проблеми *легітимації конституційного поля*, що виникла після ухвалення КСУ рішення від 30 вересня 2010 р. та прийняття у лютому 2014 р. Верховною Радою України постанови про повернення редакції тексту Конституції України 1996 р. зі змінами, внесеними Законом України “Про внесення змін до Конституції України”, які втратили чинність і залишилися поза межами конституційного поля і конституційної законності.

⁶ Б. Кістяковский, *Философия и социология права* (сост. примеч, указ В Сапова, РХГИ 1999) 800.

⁷ Ю. Шемшученко, О. Ющик, “Конституційна законність як визначальна засада публічної влади” (2010) 21 Юридичний вісник України 6.

Реальну дію принципу конституційної законності повинен забезпечити відповідний юридичний механізм, який має бути передбачений юридичною доктриною. Це означає *імперативність* застосування конституційних норм у всіх випадках і необхідність забезпечити реальну *охорону* Конституції від її протиправної зміни та інших порушень вимог. У зв'язку з цим необхідно доповнити чинну Конституцію України спеціальним розділом, присвяченим регулюванню охорони Конституції, на основі якого має бути розроблений і запроваджений у пріоритетному порядку вказаний юридичний механізм.

Згідно з проектом юридичної доктрини України⁸ такий юридичний механізм становлять конституційні положення, відповідно до яких: 1) охорона Конституції України забезпечується в реалізації принципу *конституційної законності*; 2) охорона Конституції є обов'язком держави і справою усіх громадян України; 3) забороняється припинення або зупинення дії Конституції України чи її окремих положень, а внесення змін до Конституції України або її перегляд здійснюється виключно суб'єктами і в спосіб, які визначені Конституцією України, ухваленою всеукраїнським референдумом; 4) органу конституційної юрисдикції заборонено тлумачити Конституцію України таким чином, що будуть порушені встановлені нею права і свободи людини й громадянина або інші конституційні положення; 5) закони, інші правові акти або їх окремі положення, визнані такими, що не відповідають Конституції України, визнаються нечинними з дня набуття ними чинності, якщо інше не встановлено рішенням суду про їхню неконституційність; 6) матеріальну шкоду, завдану неконституційними актами органів державної влади або їх дією на підставі цих актів громадянам та юридичним особам, відшкодовує держава в установленому законом порядку, а винні керівні особи несуть кримінальну відповідальність.

Суб'єктну основу цього юридичного механізму становлять: *оновлений Конституційний Суд як спеціальний орган охорони Конституції України, прав і свобод людини; система судів загальної юрисдикції; Генеральний прокурор; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.*

З цією метою необхідно реформувати КСУ, системи судів загальної юрисдикції і прокуратури на концептуальних засадах комплексної правової реформи, встановивши обов'язки й повноваження вказаних владних суб'єктів щодо охорони Конституції України від порушень її положень із боку парламенту, глави держави, уряду, інших центральних органів державної влади. Таке реформування має здійснюватися на доктринальних засадах *посилення, зокрема: а) незалежності* правоохоронних органів від глави держави, законодавчої та виконавчої влади; б) *демократичного*

⁸ Про варіант проекту Юридичної доктрини України див.: О Ющик, 'Розрубати гордіїв вузол' *Голос України* (2020) 7 жовтня; О Ющик, 'Криза влади чи влада кризи?' *Голос України* (2020) 1 грудня.

контролю за правоохоронною системою; в) дієвості механізмів *взаємних стримувань і противаг* всередині цієї системи.

Як головне завдання судової реформи в доктрині визначається максимальне зменшення адміністративно-бюрократичного впливу на судову владу та істотне посилення підконтрольності судової системи *установчій і контрольній владі народу* та його представницьким органам. Незгортання *демократичних засад* організації судової влади, а, навпаки, її *демократизація* в загальному контексті формування *демократичної* держави – *магістральний напрям судової реформи*. Усунення народу і парламенту від формування судової влади, *невиправдане надмірне ускладнення* правоохоронної системи, спотворення функцій розслідування, судочинства, нищення інституту народних засідателів свідчать про *антидемократичний* і позбавлений раціональності характер “реформ” у правоохоронній системі.

У зв’язку з цим потребують реформування усі складові цієї системи, починаючи з Верховного Суду та КСУ. Зокрема, доцільно зменшити кількісний склад КСУ до 15 членів, усіх суддів призначати *парламентом* кваліфікованою більшістю голосів (3/5 від конституційного складу Верховної Ради України) за поданням Президента України, строком на 5–6 років, із правом повторного призначення; встановити граничний вік кандидата на посаду судді 70 років. Дострокове звільнення судді КСУ має здійснювати парламент простою більшістю голосів за поданням Президента України або не менш як 1/3 від конституційного складу Верховної Ради України.

Щодо реформування *системи судів загальної юрисдикції* доцільно повернутися до концепції так званої “малої судової реформи” 2001 р. Науково обґрунтованим вважаємо збереження – як *спеціалізованих судів* – господарських судів (що включають два рівні: обласні суди і Господарський суд України, при функціонуванні у складі Верховного Суду судової палати з господарських справ) та *адміністративних судів*. Вказані суди характеризує особливе судочинство стосовно специфічних відносин і відмінний від інших судів склад учасників цих відносин і судочинства.

Необхідно залишити за парламентом повноваження щодо призначення суддів на строк 5–10 років (тобто відмовитися від безстрокового перебування судді на посаді), на підставі подання Вищої кваліфікаційної комісії суддів, погодженого з Радою суддів України. Такий досвід існував в Україні на початку 90-х років. Глава держави й органи виконавчої влади та інші бюрократичні структури не повинні бути причетні до призначення суддів. Варто відновити *колегіальність, гласність і прозорість* судового процесу, зробити його більш демократичним і доступним для громадян; розвантажити суди від надмірної кількості справ.

Утім, все більше підкоряючи судову владу адміністративній владі, “реформатори” таким чином фактично видаляють із правової системи її останню інстанцію, залишаючи людину як суб’єкта права наодинці з бюрократичним чиновництвом, позбавляючи громадянина гарантованого ст. 55 Конституції України права на захист своїх прав і свобод судом. А це є беззаперечною ознакою *бюрократично-правової, поліцейської держави*, як антиподу правової держави, тобто суперечить основоположній ст. 1 Конституції України.

Безстроковість перебування на посаді судді, як показала практика, жодним чином не забезпечує його незалежності в тих політичних умовах *відчуження влади від народу*, які склалися в Україні. Суддя стає *за цих умов “гвинтиком”* у єдиному *антинародному механізмі* влади, вмонтованим у цей механізм і залежним від його побудови і тих владних сил, які визначають цей механізм. Суддя стає незалежним тільки від народу, а це і є підґрунтям тотальної корупції, для боротьби з якою останнім часом створено так багато антикорупційних структур.

Для справжньої незалежності суддів *від адміністративних впливів* необхідно поставити як адміністративну систему, так і суддів *під контроль народу* – безпосередній та представницький. Але саме такий контроль – без *втручання у процес судової діяльності* – можливий тільки через *періодичні* призначення судді на посаду *представницьким* органом народу, яким є лише Парламент України.

Необхідно оптимізувати судову систему, яка стала розбалансованою внаслідок невинного спотворення функції правосуддя через так звані судові “реформи” останнього десятиліття. Ліквідація зайвих ланок судів, зменшення навантаження на суди і суддів через перегляд підвідомчості та запровадження досудового порядку розгляду справ дасть змогу визначити *реальні* потреби на здійснення правосуддя. Крім того, безпідставна ліквідація системи військового правосуддя показала помилковість цього рішення, яке було прийнято всупереч рекомендаціям науковців і практиків.

Комплексна судова реформа не повинна залишати поза увагою й таке питання, як унормування оплати праці суддів, з огляду на стаж роботи суддею *один рік*, із наступним *щорічним* підвищенням оплати праці на 5–10 %, що стимулюватиме зростання професійної кваліфікації судді.

Водночас необхідно посилити механізми *суспільного контролю* та юридичної *відповідальності* судді за його діяльність. У зв’язку з цим замість Вищої ради правосуддя відновити у ролі *дисциплінарного* органу щодо суддів і прокурорів *Вищу раду юстиції*. Очевидно, що і рішення про заміну останньої було продиктоване не так інтересами правосуддя, як намаганням підпорядкувати судову систему бюрократичній ланці публічної влади. А це також іде врозрід із засадничим принципом поділу

державної влади, про який говорить ст. 6 Конституції України. На жаль, орган конституційної юрисдикції не забезпечив охорону Основного Закону і в цій частині, коли вирішував питання про конституційні зміни, що стосувалися правосуддя.

Важливим чинником забезпечення ефективності судової системи має стати легітимне й повноцінне *представництво громадянського суспільства* та його інститутів у процесі судочинства. Ідеться про інститут мирових суддів, а також присяжних і народних засідателів.

Щодо інституту мирових суддів дискусії з приводу необхідності його запровадження ведуться фактично з дня набуття Україною незалежності. За цей період у парламенті було зареєстровано декілька законопроектів, жоден із яких не став законом. Більшість фахівців погоджується, що запровадження інституту мирових суддів стане позитивним кроком у розвитку вітчизняної судової системи. Проте досі немає єдиної позиції щодо низки ключових питань. Зокрема, в який спосіб надавати повноваження мировим суддям? Є дві такі основні позиції: обирати мирових суддів повинні жителі відповідних територіальних громад; мирових суддів мають призначати органи місцевого самоврядування відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Якщо мирових суддів призначати, постає запитання: наскільки ці органи дійсно представляють інтереси жителів конкретної території, а не інтереси тієї чи іншої політичної сили? Від цього залежить довіра населення до мирового судді. Крім того, самі судді розумітимуть, що вирішує питання про їх переобрання не населення, а частина депутатського корпусу відповідної ради. На нашу думку, такий порядок призначення суддів не забезпечує повноцінного представництва громадянського суспільства в судовій системі. Доцільнішим було б обрання мирових суддів населенням відповідної території. Однак цей порядок вимагає комплексного підходу, оскільки потребує запровадження його з урахуванням адміністративно-територіальної реформи.

Не менш важливими з погляду участі суспільства у здійсненні правосуддя є інститути народних засідателів і присяжних.

Стаття 124 Конституції України в її первинній редакції встановлювала, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. Відповідно, ст. 127 передбачала, що правосуддя здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні. Вказані норми базувалися на *засадничому* положенні ст. 5, згідно з яким народ здійснює владу як безпосередньо, так і через органи державної влади (якими є також і органи судової влади). Надалі при так званому “реформуванні” судової влади з неї інститут народних засідателів невідомо з яких підстав було виключено, і зараз у статтях 124 та 127 Конституції України залишилася згадка лише про присяжних. У цій частині “реформа” судової влади є, на нашу

думку, антиконституційною, оскільки суперечить статтям 1 та 5 Конституції України. Замість *демократизації* держави загалом і її судової влади зокрема спрямовує їхній розвиток у напрямку бюрократизації. На цю обставину був зобов'язаний звернути увагу КСУ при аналізі відповідного законопроекту про внесення змін до Конституції України, однак він цього не зробив.

Нині участь присяжних у судочинстві обмежується вузькою категорією справ. Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає, що обвинувачений в особливо тяжкому злочині має право вимагати розгляду справи за участю присяжних⁹. Цивільно-процесуальним законодавством також передбачено участь присяжних у розгляді окремих категорій справ, зокрема щодо: обмеження цивільної дієздатності фізичної особи; визнання фізичної особи недієздатною; поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; примусової госпіталізації до протитуберкульозного закладу.

На нашу думку, Конституція України дозволяє законодавцю розширити категорію справ за участю присяжних. Ширша участь громадян у здійсненні правосуддя стала б позитивним чинником покращення якості судочинства. За участю присяжних процес виявляється більш змагальним, цим стимулюється якість судового слідства та судових рішень. Водночас зростає рівень юридичної грамотності населення та довіри до судової влади, судові рішення будуть більше зорієнтовані на принцип справедливості.

Оскільки функції присяжних і народних засідателів у здійсненні правосуддя є різними, то необхідно повернутися до первинної ідеї статей 124 та 127 Конституції України щодо існування обох цих інститутів, забезпечивши більш повноцінну участь народу у здійсненні правосуддя.

Важливим чинником належного функціонування судової системи, на наше переконання, є відновлення системи військових судів. Діяльність військових судів і взагалі система військової юстиції стала об'єктивною необхідністю в умовах тривалого збройного конфлікту на території України, в якому задіяні Збройні Сили України (далі – ЗСУ). Натомість і для мирного часу є *конституційні* підстави для існування системи військового правосуддя. Зокрема, *засаднича* ст. 17 Конституції України виокремлює *особливу категорію громадян*, а саме тих, які перебувають на службі у ЗСУ та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей, щодо яких держава зобов'язана забезпечувати соціальний захист. Таке виокремлення категорії військовослужбовців на рівні конституцій-

⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>> (дата звернення: 14.02.2021).

них засад зумовлює необхідність створення відповідних юридичних, зокрема й судових, механізмів захисту прав цієї категорії громадян.

Критична оцінка хибного рішення стосовно ліквідації військових судів та пропозиції щодо їх відновлення, зокрема й відповідний законопроект про військові суди, висловлювали науковці і практики – учасники круглого столу, присвяченого проблемам військового правосуддя¹⁰. У законодавця є всі можливості за допомогою прийняття змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів”¹¹ і процесуальних кодексів провести організацію військових судів із забезпеченням вимог, які ставляться до загальних судів.

До того ж практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) жодним чином не виключає існування в Україні військових судів. Так, у справі *Miroshnik v. Ukraine*¹² заявник скаржився на матеріальну й адміністративну залежність військових судів і суддів від Міністерства оборони України. Суд вказав, що судді військових судів мають усі гарантії їхньої незалежності, зокрема через спосіб їх призначення, строк перебування на посаді, недоторканність, заборону втручання сторонніх осіб у здійснення правосуддя. Лише були застереги щодо того, що військові судді на той час отримували житло за кошт Міністерства оборони та як військовослужбовці входили до штатного складу ЗСУ. На нашу думку, ці зауваження ЄСПЛ можуть бути взяті до уваги при прийнятті відповідних змін до законодавства. У справі *Mikhno v. Ukraine*¹³ ЄСПЛ заперечив порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод¹⁴, зазначивши, що немає ніяких підстав стверджувати, що військові судді у цій справі не володіли структурною незалежністю або іншим чином діяли в інтересах ЗСУ або Міністерства оборони України при ухваленні рішень щодо цивільних позовів заявників.

Висновки. Аналіз Конституції України та практики ЄСПЛ дає змогу стверджувати, що існування та діяльність військових судів в Україні, як це було до безпідставної ліквідації військового правосуддя, буде конституційним і не суперечитиме європейській практиці.

Нарешті, юридична доктрина передбачає оптимізацію судової системи і забезпечення її фінансування на основі науково обґрунтованих нормативів навантаження на суддю і кадрового забезпечення судів, які мають бути визначені під час судово-правової реформи. Ліквідація зай-

¹⁰ *Військове правосуддя в Україні: актуальні проблеми організації та здійснення: матеріали Круглого столу* (Юридична думка 2017) 108.

¹¹ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 15.02.2021).

¹² *Miroshnik v. Ukraine* (ECtHR) Judgment 27.11.2008. App. 75804/01 <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89862>> (accessed: 15.02.2021).

¹³ *Mikhno v. Ukraine* (ECtHR) Judgment 01.09.2016. App. 32514/12 <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-165755>> (accessed: 15.02.2021).

¹⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення: 15.02.2021).

вих ланок судів, зменшення навантаження на суди і суддів за допомогою перегляду підвідомчості та запровадження досудового порядку розгляду справ тощо дасть можливість визначити *реальні потреби* у правосудді.

У зв'язку з реформуванням системи правосуддя необхідно здійснювати одночасне реформування пов'язаних із судовою гілкою влади юридичних структур. Насамперед повинна бути *реформована система* прокуратури, з поверненням функції нагляду за законністю в діяльності органів публічної влади, а також *система досудового розслідування*, пенітенціарна система та державна виконавча служба. Немає взагалі сенсу в такому правосудді, яке не завершується обов'язковим виконанням судових рішень. Очевидно, що таке *виконання* повинно бути органічно пов'язане із судовою владою, а не бути під бюрократичною “парасолькою” міністерства юстиції.

Зважаючи на це, доцільні розроблення на концептуальних основах єдиної правоохоронної реформи та послідовна реалізація *низки реформ* за окремими напрямками (реформа слідства, реформа конституційної юстиції, реформа судів загальної юрисдикції, реформа прокуратури тощо), синхронізуючи їх із проведенням інших видів судової (правоохоронної) реформи та узгоджуючи з парламентською, адміністративними й муніципальними реформами. Лише такий системний і комплексний підхід до реформи судової влади в Україні можна вважати насправді *науково обґрунтованим*. І саме на такий підхід, на нашу думку, має орієнтувати юридична доктрина України.

REFERENCES

Bibliography

Edited books

1. Kistjakovskij B, *Filosofija i sociologija prava* (sost, primech, ukaz V Sapova, RHGI 1999) (in Russian).
2. Prytyka D, 'Stvorennia naukovo obgruntovanoi systemy pravosuddia' v Sviatotskyi O (vidp red), *Vlada v Ukraini: shliakhy do efektyvnosti* (In Yure 2010) (in Ukrainian).

Conference papers

3. *Viiskove pravosuddia v Ukraini: aktualni problemy orhanizatsii ta zdiisnennia: materialy Kruhloho stolu* (Iurydychna dumka 2017) (in Ukrainian).

Newspaper articles

4. Shemshuchenko Yu, Yushchik O, 'Konstytutsiina zakonnist yak vyznachalna zasada publichnoi vlady' (2010) 21 *Yurydychnyi visnyk Ukrainy* 6 (in Ukrainian).
5. Yushchik O, 'Kryza vlady chy vlada kryzy?' *Holos Ukrainy* (2020) 1 hrudnia (in Ukrainian).
6. Yushchik O, 'Rozrubaty hordiiv vuzol' *Holos Ukrainy* (2020) 7 zhovtnia (in Ukrainian).

Yelyzaveta Yevhrafova
Ievgen Teptiuk

FOR JUDICIAL REFORMS IN UKRAINE –
SCIENTIFIC AND DOCTRINAL BASIS

ABSTRACT. Disclosing the problem, the author dwells on such matters as the doctrine guidelines for comprehensive judicial reform as a part of the implementing process of the constitutional legitimacy principles.

The article is devoted to the study of relevant issues of ensuring the efficiency and the independence of the judiciary and the need to form a scientifically sound, free of subjective preferences, the concept of the development of the judicial system.

The article argues that the result of so-called “judicial reforms” the last decade is unbalancing and distorting for the national judiciary.

In addition, emphasis that was placed on the law protection in the state of law, which Ukraine strives to, should begin at the constitutional level – with the protection of the Constitution itself and the implementation of the constitutional legality principles.

The main task of judicial reform in the doctrine is the maximum reduction of administrative and bureaucratic influence on the judiciary and a significant strengthening of the control of the judiciary to the constituent and controlling power of people and its representative organs.

Among the important factors in ensuring the efficiency of the judicial system, the article identifies the legitimate and full representation of civil society and its institutions in the judicial process, in particular people’s assessors and jurors as well as the standardization of judges and remuneration, which would stimulate professional development of judges. The article argues for the need to simplify the judicial system, as well as the need to restore the military justice system.

The article rationale the reason of envisaging sound and solid transitional justice and complex reform of law enforcement system and consistent realization of a number of reforms in different spheres (reform of investigation, reform of constitutional justice, reform of courts of general jurisdiction, reform of prosecutor’s office, etc.), synchronizing them with other types of judicial simultaneous coordination with parliamentary, administrative and municipal reforms. It is concluded that only a systemic comprehensive approach to the reform of the judiciary in Ukraine can be considered truly scientifically sound, and this is the approach that should guide the legislator’s legal doctrine of Ukraine.

KEYWORDS: judicial power; judicial reform; law enforcement system; judicial system; constitutional legality; constitutional justice.